

ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΡΑΛΛΗ
Costas_rallis59@yahoo.gr

Στα ίχνη του **Giuseppe Gerola** στο Ρέθυμνο

Το μνημειώδες έργο του δεν έχει μεταφραστεί ακόμα

Β' ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΟΡΤΕΤΖΑΣ

Ήδη από το 1558, όταν οι εργασίες για την οχύρωση των βούργων – σύμφωνα με τις αρχικές οδηγίες του Sammicheli – φαινόταν ότι θα απαιτούσαν πολλά χρόνια για να ολοκληρωθούν, είχε προβληθεί στη Βενετική Σύγκλητο από τον αντιπρόσωπο των Ρεθεμνιωτών, Sante Contarini, το αίτημα της δημιουργίας ενός οχυρού, μιάς ακρόπολης με σκοπό να παράσχει προστασία στους πολίτες σε περίπτωση ανάγκης. Για το νέο αυτό οχυρό επιλέχθηκε η θέση του απότομου και βραχύδους λόφου του Παλαιοκάστρου, θέση που και παλαιότερα είχε φιλοξενήσει την ακρόπολη της κλασικής πόλης Ρίθυμνα.

Ωστόσο, αρχικά η ιδέα της οικοδόμησης του νέου οχυρού δεν προχώρησε για λόγους που σχετιζόνταν με την αναποφασιστικότητα της Συγκλήτου, με τις δυσκολίες στην εκτέλεση του έργου, με τις τροποποιήσεις στην οχύρωση των βούργων, με την ελπίδα για συντόμηση των εργασιών, αλλά και με την παραμέληση του θέματος από τους ίδιους τους Ρεθεμνιώτες πολίτες.

Η κατάσταση, όμως, άλλαξε μετά τον εμπρησμό και τη λεηλασία της πόλης από τους κουρσάρους του Ουλαύτς Αλή.

Έτσι, αφού η πόλη μετατράπηκε σε ένα σωρό από ερείπια, γεγονός που κατέδειξε την ανεπάρκεια των οχυρώσεων που είχαν μέχρι τότε κατασκευαστεί, επανήλθε η ιδέα της οικοδόμησης μιάς ευρύχωρης φορτέτζας πάνω στο γειτονικό λόφο, όπου θα μπορούσε να ξαναχτιστεί, σε θέση ασφαλέστερη, μέρος των κατεστραμμένων οικιών.

Ήταν μιά πρακτική που ακολουθήθηκε, όπως είδαμε, και στις περιπτώσεις των άλλων μεγάλων αστικών κέντρων όπως αυτό του Χάνδακα, των Χανίων και της Σητείας – με την μεταφορά (ή την πρόβλεψη για μεταφορά) των κατοίκων στο Τέμενος, στο Παλαιόκαστρο της Σούδας και στο Λιόπετρο αντίστοιχα.

Έτσι μια νέα αντιπροσωπεία μετέβη στη Βενετία για να προβάλει, για άλλη μιά φορά, το αίτημα της προστασίας της πόλης, με μιά πιά ισχυρή οχύρωση και με βάση το σχέδιο του Sforza Pallavicini.

Επιπλέον, ζητούσε από τη Γαληνοτάτη να εγκρίνει τις εργασίες με τη συμμετοχή της στα μισά έξοδα, για να λάβει αργότερα την απόντηση ότι, ναι μεν συμφωνεί κατά βάση στις προτάσεις των αντιπροσώπων, αλλά η συμμετοχή της θα περιοριζόταν στο ένα τρίτο του προβλεπόμενου κόστους, δηλαδή στα 8.000 δουκάτα.

ΤΟ ΑΡΧΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ SFORZA PALLAVICINI

Οι εργασίες ξεκίνησαν στις 13 Σεπτεμβρίου του 1573, κατά τη διάρκεια της θητείας του Ρέκτορα Alvise Lando. Σύμφωνα με το σχέδιο Pallavicini, η φορτέτζα θα είχε σχήμα πολυγώνου, επιμηκόμενου από τα δυτικά και τα ανατολικά. (Φωτ. 21, 22, 23, 24)

Από τη νότια πλευρά υπολογιζόταν να κατασκευαστούν δύο προμαχώνες, της Αγίας Μαρίας (έπειτα Αγίου Παύλου), στη νοτιοανατολική αιχμή, και του Αγίου Λουκά (S. Lucia) (βλ. φωτ. 21) στην απέναντι νοτιοδυτική καθώς και μιά αιχμή ανάμεσά τους με το όνομα Άγιος Ηλίας. Ο προμαχώνας με την ονομασία S. Salvatore (έπειτα Άγιος Νικόλαος), προοριζόταν να καταλάβει το κεντρικό σημείο της ανατολικής πλευράς.

Στο υπόλοιπο φρούριο θα έπρεπε να κατασκευαστούν ορισμένα τμήματα ευθύγραμμου τείχους με γωνίες λιγότερο ή περισσότερο προεξέχουσες, μεταξύ των οποίων ήταν η αιχμή του Αγίου Σώζοντα (έπειτα Αγίου Θεόδωρου) στη νοτιοανατολική γωνία, η αιχμή της Αγίας Ιουστίνης (έπειτα Παναγίας), στα δυτικά αυτής, καθώς και η αιχμή του Αγίου Πνεύματος στη δυτική πλευρά της φορτέτζας. (G.GEROLA, τ.Α-2.1905 σελ. 485-499)

Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΟΥ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ GEROLA

Όχι μακριά από την εκβολή του ομώνυμου ποταμού και κατά μήκος της βραχύδους ακτής, υπήρχε ένας οικισμός που ονομαζόταν Καστέλι. Τα σπίτια του αποτελούσαν το βούργο του παλιού φρουρίου, από το οποίο δεν απέμειναν παρά μόνο λίγα ερείπια. (φωτ. 25, 26)

Φωτ.20. Τζερόλα και Άλμπερ στο Ηράκλειο το 1902

Φωτ.18. Σχέδιο της πόλης του Ρεθύμνου G. Magagnatto 1559 (G. Gerola 1905)

Για την περιγραφή της οχύρωσης ο Gerola δανείστηκε ένα σχέδιο στο οποίο απεικονιζόταν μιά επίθεση των βενετών στα 1647, όταν ήδη είχε πέσει στα χέρια των Τούρκων.

Φαίνονταν, λοιπόν, να εφάπτεται με τη θάλασσα μόνο η μία πλευρά του. Το υπόλοιπο τμήμα του φρουρίου, σχήματος οβάλ, είχε ενισχυθεί με 7 πύργους, ενώ στο εσωτερικό εντοπιζόνταν λίγες κατοικίες (φωτ. 27)

Σε αρχαιολογικά έγγραφα της Βενετικής Συγκλήτου, το 1336 και 1342, μνημονεύονταν η ανάγκη εκτέλεσης έργων για την αποκατάσταση των καταστροφών που είχαν υποστεί διάφορα φρούρια ενόψει του επερχόμενου τουρκικού κινδύνου. Μεταξύ αυτών ήταν και το φρούριο του Μυλοποτάμου. Επίσης, από ένα προυπολογισμό για νέες επισκευές που είχε παραδοθεί στο Δούκα της Κρήτης από τον Καστελιάνο Giovanni Pisolo το 1455, πληροφορούμαστε ότι τα τείχη του φρουρίου ήταν σε κατάσταση ερειπίωσης, οι πύλες κατεστραμμένες όπως επίσης και οι οροφές των πύργων.

Οι κατά καιρούς πειρατικές επιθέσεις δεν μπόρεσαν να αποτρέψουν την εγκατάλειψη.

Το φρούριο έπεσε στα χέρια των Τούρκων το 1646. Η περιγραφή του Gerola για το φρούριο του Μυλοποτάμου στο σημερινό Πάνορμο: «Το ενετικό φρούριο κατελάμβανε ολόκληρη σχεδόν την έκταση από τη θάλασσα έως και τους πρώτους δρόμους του τότε οικισμού.

Από τη νότια πλευρά της οχύρωσης δεν είχε απομείνει τίποτα το αξιόλογο, ενώ από την ανατολική διακρίνονταν ακόμη τα ίχνη ενός πύργου. Το ίδιο ίσχυε και για τα απομεινάρια ενός ακόμη πύργου της βόρειας πλευράς, από τον οποίο το βορεινό τοίχωμα (6,5x1,5μ.) είχε καταρρεύσει, αλλά και της δυτικής, όπου το πάχος του τοίχους έφτανε τα 1,2 μ.

Σ' εκείνη τη θέση βρίσκονταν δύο ακόμη πύργοι, ο ένας είχε ανακατασκευαστεί και χρησιμοποιούνταν πιά σαν κατοικία, ενώ ο άλλος είχε τροποποιηθεί κατά ένα βαθμό. Στο εσωτε-

ρικό του περιβάλλον υπήρχε ένα αναστηλωμένο εκκλησάκι αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Την εικόνα των λιγιστών ερειπίων συμπλήρωναν τα περιβόλια και οι σύγχρονες κατοικίες οι οποίες κατελάμβαναν το νότιο τμήμα του».

Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ - ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΒΕΝΕΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ Ο ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ «ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΝΗΣΙΟΥ

Με την ψήφιση του πρώτου αρχαιολογικού νόμου της Κρητικής Πολιτείας τον Ιούνιο του 1899, ο οποίος επέτρεπε τη διενέργεια ανασκαφών από ξένες σχολές, οι ξένοι αρχαιολόγοι επιδόθηκαν σε έναν αγώνα δρόμου για την εξασφάλιση ανασκαφικών αδειών.

Όσον αφορά στις ιταλικές αποστολές, είχε υποστηριχθεί ότι ο πολιτικός και εθνικιστικός τους χαρακτήρας ήταν ακόμη εντονότερος σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις.

Η πρώτη Ιταλική Αρχαιολογική Αποστολή με επικεφαλής τον Federico Halbherr αποβιβάστηκε στην Κρήτη στις 2 Ιουνίου 1899.

Ο απεσταλμένος του Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Τζουζέπε Τζερόλα, που θα αναλάμβανε την καταγραφή και φωτογράφιση των βενετικών μνημείων της Κρήτης, έφτασε στο νησί λίγους μήνες αργότερα, στις 18 Ιανουαρίου 1900.

Την ίδια περίοδο εμφανίζεται στον τοπικό τύπο ένα ενδιαφέρον για τη διάσωση και αναστήλωση της βενετικής Λάτσα (Φωτ. 28) και της κρήνης Μοραβίν στο κέντρο του Ηρακλείου.

Πιθανότατα, αυτό το ενδιαφέρον σχετιζόταν άμεσα με την ιταλική αποστολή.

Μέσω των προσωπικών σχέσεων που ανέ-

Φωτ.19. Από το οικογενειακό άλμπουμ του Τζερόλα

Φωτ.21. Ο προμαχώνας του Αγ.Λουκά της Φορτέτζας από τα νότια

Φωτ. 22. Dapper Olfert 1688

Φωτ. 23. Το πενταγωνικό κτίριο στην ανατολική πλευράς της Φορτέτζας στα τέλη του 19ου αιώνα

Φωτ. 27. Το φρούριο του Μυλοποτάμου

πτυξ ο επικεφαλής της Φεντερικό Άλμπερ με τον έφορο αρχαιοτήτων κεντρικής και ανατολικής Κρήτης και διευθυντή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, Ιωσήφ Χατζηδάκη, αλλά και τον Στέφανο Ξανθουδίδη (έφορο αρχαιοτήτων δυτικής Κρήτης), ευαισθητοποιήθηκαν οι δευτεροί αναφορικά με τα βενετικά μνημεία.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΙΣ ΤΥΧΕΣ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Η μακρόχρονη περίοδος της βενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη άφησε ένα αρκετά ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό περιβάλλον, το οποίο σωζόταν ακόμη στις αρχές του 20ου αιώνα.

Ωστόσο, τα επόμενα χρόνια, στο όνομα του εκσυγχρονισμού, της εξέλιξης και της προόδου, πολλά μνημεία του ιστορικού κέντρου των πόλεων, μεταξύ των οποίων και του Ρεθύμνου, κατεδαφίστηκαν πριν αναγνωριστεί η σημασία τους ως αρχιτεκτονικά και ιστορικά μνημεία.

Οι αρχαικές πηγές διασώζουν στοιχεία που υποδεικνύουν ότι μέρος των κατεδαφίσεων που έλαβε χώρα κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας (1898-1913), πραγματοποιήθηκε από εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων που βρίσκονταν στη Κρήτη εκείνη την περίοδο ως προστάτες δυνάμεις.

Άλλωστε, τη σταδιακή καταστροφή των τειχών της βενετικής περιόδου για λόγους υγιεινής, προέβλεπε ο νόμος 332/5 Απριλίου 1901: «Διάταγμα περί σχεδίου των πόλεων, κομποπόλεων και χωριών». (Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, τεύχος πρώτον, έτος Β', αρ. 23, εν Χανίοις τη 5 Απριλίου 1901, σελ. 127-137).

Πιο συγκεκριμένα στο κεφάλαιο Α', άρθρο 5, αποσαφηνίζονται:

«Οχυρώματα, περιτοιχίσματα, τείχη πόλεων, τάφροι και προχώματα και τα όμοια εμποδίζοντα την ελευθέραν των ανέμων κυκλοφορίαν και πνοήν πρέπει ν' αποφεύγονται, τα δε υπάρχοντα πρέπει βαθμίδων να καταστρέφονται».

Η Ιταλία βέβαια θεωρούσε τα μνημεία αυτά μέρος της δικής της εθνικής κληρονομιάς, μαρτυρίες του δικού της ένδοξου παρελθόντος και τις επιθέσεις εναντίον τους ως «εχθρικές πράξεις μεγάλης βαρβαρότητας».

Με την αποδελτίωση των βιβλίων του Τζουζέπε Τζερόλα εντοπίζονται αναφορές σε κατεδαφίσεις ή διασώσεις μνημείων που έλαβαν χώρα ενώ ο Ιταλός μελετητής βρισκόταν στο νησί κατά τα έτη 1900-1902 και καταγράφηκαν από τον ίδιο. (G.G. Monumenti Veneti nell'isola di Creta. 1905:V.1-12, 1908:V.II, 1917:V. III, 1932:V.IV) Βενετία.

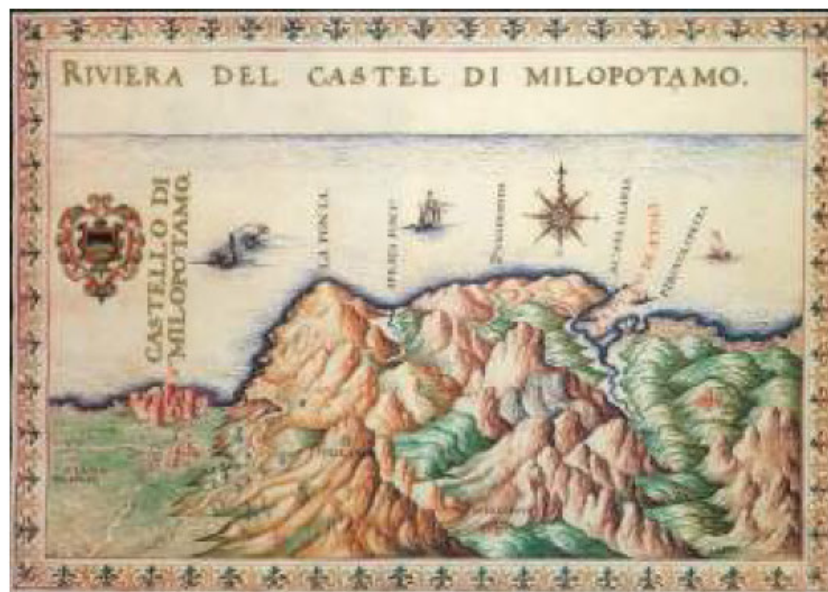
Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από δημοσιεύματα τοπικών εφημερίδων από τα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας είναι η αίσθηση μιάς γενικότερης αισιοδοξίας και μιάς βούλησης γρήγορης μετατροπής των «τουρκοπόλεων» σε σύγχρονες ευρωπαϊκές πόλεις, ευάερτες και ευήλιες.

Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, τα τείχη, τα οποία δεν θεωρούνταν ακόμη μνημεία, λειτουργούσαν με τον ίδιο τρόπο με τα οθωμανικά ξύλινα σαχισιά(κιάσκα) και τα βενετικά θολωτά περάσματα που υπήρχαν στις πόλεις, εμπόδιζαν τον αέρα να κυκλοφορεί, τον ήλιο να φωτίζει, έδιναν την εικόνα της Ανατολής.

Η αίσθηση ότι μιά νέα εποχή ξεκινά είναι διάχυτη στα δημοσιεύματα καθώς και η άπο-

Φωτ. 24. Σπίτι στη Φορτέτζα που δεν υπάρχει σήμερα

Φωτ. 25. Χάρτης του Basilicata με το Φρούριο του Μυλοποτάμου

ψη ότι η ίχνη ενός δυσάρεστου παρελθόντος πρέπει να εξαλειφθούν.

Ακόμη, στον τοπικό τύπο, δε φαίνεται να γίνεται διαχωρισμός μεταξύ βενετικών και οθωμανικών μνημείων, και κατηγορούνταν αμφότερα ότι εμπόδιζαν την ανάπτυξη των πόλεων και τον εκσυγχρονισμό τους.

ΟΙ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Ξεκίνησαν έτσι μεγάλης κλίμακας κατεδαφίσεις, ενώ ένας πραγματικός πόλεμος εξαπολύθηκε ενάντια στα οθωμανικά σαχισιά.

Σύμφωνα με την αντίληψη της ευάερης και ευήλιες και υγιούς πόλης, το βενετικό τείχος αντιμετωπίστηκε ως ένας ανθυγιεινός κλοιός που της έκοβε τον αέρα και την εμπόδιζε να αναπτυχθεί. Στο Ρέθυμνο οι Ρώσοι κατεδάφισαν το σύνολο σχεδόν των ηπειρωτικών τειχών της πόλης. Ξεκίνησαν από τα ανατολικά με την Πύλη της Άμμου (Φωτ. 29, 30), εμπλέκοντας όλους εκείνους που είχαν ιδιοκτησίες οι οποίες στηρίζονταν στο τείχος.

Σύμφωνα με διάταγμα της 19 Απριλίου 1899, η κατεδάφιση του τείχους από τους ιδιοκτήτες των οικιών που στηρίζονταν σε αυτό ήταν προαιρετική. Ωστόσο, οι ιδιοκτήτες δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να προχωρήσουν στην κατεδάφιση και μάλιστα να αγοράσουν και το χώρο που απελευθερωνόταν από την κατεδάφιση. Στη συνέχεια, οι Ρώσοι προχώρησαν με την κατεδάφιση του μεγαλύτερου τμήματος

του ηπειρωτικού τείχους προς τα νότια.

Όπως σημειώνει ο Τζερόλα την 21η Ιανουαρίου 1901 στην τρίτη του αναφορά προς το Βενετικό Ινστιτούτο «η κατεδαφιστική μανία των Ρώσων, που απαιτεί να δοθούν νέες διέξοδοι στην πόλη, έχει καταστρέψει ένα σημαντικό μέρος των βενετικών έργων, σεβόμενο μόνο την κεντρική πύλη (Μεγάλη Πόρτα) που τη φυλάει ένας ακρωτηριασμένος λέων του Αγίου Μάρκου».

ΤΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΔΕ ΧΙΟΣΤΑΚ ΓΙΑ ΤΙΣ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΡΕΘΥΜΝΟ

Στον τόμο Ημερήσιες Διατάξεις της Ρωσικής Διοίκησης στο Ρέθυμνο (Οκτώβριος 1898-Ιούλιος 1899) επιμ. Γ.Ζ. Παπιομύτογλου, Ρέθυμνο, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ρεθύμνης, 2007, σελ. 245, 265-266, 2094-295, 301 και 341 δημοσιεύονται τα σχετικά διατάγματα, που εκδόθηκαν από τον Θεόδωρο δε Χιοστάκ, διοικητή της Ρωσικής Διοίκησης.

Ενδεικτικά αναφέρουμε την 11η παράγραφο της 25ης διάταξης όπου διαβάζουμε:

«Να εγγραφώσιν έξωδα γρ. 18.000 δι' αγοράν μιάς οικίας και ενός μαγαζιού παρακειμένων τη ανατολική Πύλη της πόλεως προς το χωρίον Περιβόλια. Να μετρηθή δε δι' αποδείξεως το ποσόν τούτο εις τον υπολογισμόν κ. Δολγκώβ». Και ακόμη στην ημερησία διαταγή Αριθμ. 17 διαβάζουμε:

«Επιτρέπω εις τους κατοικοῦντες εις το άκρον της οδοῦ Τσάρου κατοίκους της πόλεως Ρεθύμνης να κατεδαφίσωσι δι' ιδίων εξόδων το παρακειμενον εις τας οικίας αυτών μέρος του τείχους, υπό τον όρον να αγοράσωσιν από την Δημαρχίαν της πόλεως το γήπεδον όπερ κατελάμβανε το εν λόγω τείχος, όπως η πρόσοψις των οικιών των φθάση μέχρι των ορίων της οδοῦ.

Διά τας θύρας και τα παράθυρα άπινα οι κάτοικοι των οικιών τούτων θα ανοίξωσιν επί της οδοῦ, οφειλοῦσαι να λάβωσι σχέδιον παρά του μηχανικού της πόλεως».

Ο Διοικητής
Θ.ΔΕ ΧΙΟΣΤΑΚ

Φωτ. 26. Ερείπια από το βόρειο τείχος του Φρουρίου του Μυλοποτάμου (G.Gerola, Istituto Veneto)

ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

Απέναντι σ' αυτή την πρακτική, που κινδύνευε να αποκόψει τα μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού από το βενετικό παρελθόν τους, άρχισαν να εκφράζονται έντονες αντιδράσεις από την ιταλική πλευρά.

Πολλοί θεωρούσαν τα μνημεία, κυρίως τα τείχη, κατάλοιπα ξένης κυριαρχίας και απαιτούσαν την κατεδάφισή τους.

Λίγοι, διανοούμενοι κυρίως, επέμεναν στη διατήρησή τους ισχυριζόμενοι ότι συνηθούσαν τμήμα της ιστορίας του νησιού.

Οι αντιδράσεις των επίσημων αρχών της Κρητικής Πολιτείας στα μνημεία κορυφώθηκαν κατά το 1904. Το Σεπτέμβριο εκείνου του έτους η Loggia του Ηρακλείου υπέστη εκτεταμένες καταστροφές κατά τη διάρκεια εργασιών κατεδάφισης του πάνω ορόφου της.

Οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν στους πνευματικούς κύκλους ήταν έντονες.

Στην κινητοποίηση που εκδηλώθηκε στην Ιταλία πρωτοστάτησε ο νεαρός αρχαιολόγος Τζουζέπε Τζερόλα.

Έχοντας περιοδεύσει στην Κρήτη τα χρόνια 1900-1902 για την καταγραφή των μνημείων της βενετικής περιόδου, είχε άμεση αντίληψη των μνημείων που σώζονταν και των καταστροφών που αυτά είχαν υποστεί κατά τα τελευταία χρόνια.

Παρά τις εκκλήσεις του, ήδη από το 1902, για την ανάγκη άμεσης προστασίας των τειχών, οι καταστροφές τους συνεχίζονταν με αμείωτο ρυθμό.

